

ÁTMENETI ÜTEMVESZTÉS VAGY A „KÖZEPES JÖVEDELEM CSAPDÁJA” – KOMMENTÁR A MAGYAR GAZDASÁGFEJLESZTÉSI TEENDŐKHÖZ

Bod Péter Ákos

A magyar gazdaság legújabb, kedvező növekedési adatai nem feledtetik, hogy hosszabb távot tekintve, a megelőző időszakhoz – valamint az európai átlagnál dinamikusabb kelet-közép-európai térséghez – képest gyenge a növekedési teljesítmény. Az utóbbi évtized relatív ütemvesztésének értelmezéséhez és a követendő fejlesztéspolitika megalapozásához érdemes a magyar esetet a közepes jövedelmű országokra jellemző ütemlassulás kontextusába helyezni. A jelenleg alkalmazott gazdaságfejlesztési kormánypolitikák a feldolgozóipari termelés és azon keresztül a kivitel növelésére irányulnak, miközben a releváns nemzetközi tapasztalatok arra intenek, hogy a globális értéklánc nagyobb hozzáadott értékű tevékenységeit, különösen pedig az üzleti szolgáltatásokat kellene fejleszteni. Ezáltal növelhető lenne a reálbér, a jövedelmi szint, és kevésbé lenne kitéve a gazdaság a nemzetközi konjunktúra ingadozásainak.

JEL-kódok: E60, F43, L50

Kulcsszavak: gazdasági növekedés, konvergencia, iparpolitika, közepes jövedelem csapdája, termelékenység, értéklánc

BEVEZETÉS

Gazdasági növekedésről, fejlődésről nyitott gazdaság esetén – különösen az üzleti konjunktúraciklusnál hosszabb távú érvénnyel – csakis nemzetközi összehasonlító keretek között lehet szólni. Ez a megállapítás nyilvánvalóan érvényes a magyar gazdaságra, amelynek a külső nyitottsága, ismert módon, igen nagyfokú. A hosszabb időtáv alkalmazása és a külső mércékhez való mérés segít eligazodni az olyan egyszerűnek látszó, de mégis gyakran homlokegyenest ellentétesen megítélt kérdésben, mint hogy adott időpontban milyennek minősül egy gazdaság teljesítménye. Vegyük a magyar gazdasági viszonyok kérdését: a 2014–15-ös időszak magyarországi gazdasági adatai mérvadó gazdasági elemzés szerint európai összevetésben igen jóknak minősülnek (EC, 2015). Ugyanakkor a hosszabb távú összehasonlító adatok fényében az mondható el, hogy Magyarország a kelet-kö-

zép-európai (KKE) térség lassabban növekvő országai közé tartozik; a mértékekről és a minősítés ügyeiről szó lesz a továbbiakban.

Maga a KKE-térség egyébként az európai uniós tagországok átlagát meghaladó növekedési eredményeket mutat fel már hosszabb ideje. Ám az EU átlagos növekedése globális összevetésben meglehetősen csekély. Így az uniós átlag feletti növekedési indexszel a KKE-térség nem tartozik a világgazdaság különösebben dinamikus országcsoportjai közé. Ezzel a háttérrel érthető, hogy míg a legutóbbi adatokra (gyakran csak néhány negyedév növekedési indexeire) hivatkozó, magyar kormányzati értékelés magabiztos, sőt lelkes, addig a magyar gazdasági teljesítményről aggodalmas vita zajlik egy ideje a hazai közgazdasági körökben. A magyar gazdaságnak a közvetlen térséggel és különösen a gyorsabban növekvő, „feltörekvő” országokkal szembeni ütemvesztése ugyanis alaposan dokumentálható; a közgazdasági kutatás a relatív stagnálást kénytelen bekövetkezett tényként kezelni (*Muraközy, 2013; Oblath, 2013; 2014; Palócz, 2013*).

Gyakori jelenség, hogy a nemzetgazdasági dinamika tartós és érzékelhető romlására válaszként a politika világában javító szándékú kezdeményezések születnek. Magyarország sem kivétel. Ami a 2008-as pénzügyi válságot megelőző évek történéseit illeti, azokat leginkább a kezdeményezések bejelentésének inflálódása, ám a megvalósulás gyengesége és így az eredmények elmaradása jellemzi. Majd pedig 2010-től, más külső és hazai körülmények között, nagyfokú kormányzati aktivitást tapasztalhattunk. Ezzel szemben 2008–2009-ben lényegében válságkezelésre korlátozódott a gazdaságpolitikai cselekvés.

Ezeket az egymást gyorsan követő, gazdaságpolitikai szakaszváltásokat természetesen alapos kritikai elemzésnek veti alá a közgazdasági kutatás. A fent idézett és más mértékadó szakemberek a kelet-közép-európai térséghez képesti és a közvetlenül megelőző évtized növekedési átlagához mért ütemvesztés tényezői és okozói között kitüntetett helyen szerepeltetik a gazdaságpolitika gyakori hibázásait, amelyek időszakonként másként és másként jelentkeztek. A 2000-es évek elején a mértéktelen eladósodást és egyben a szükségesnek tartott reformintézkedések elmaradását, a 2010-et követő időszakban pedig a kormányzati döntések konzisztenciahiányát és az üzleti kiszámíthatóság e miatti romlását említik viszszatérően a témával foglalkozó elemzések.

A magyar gazdaságnak a térségi összevetésben megnyilvánuló, növekedési elmaradása ráadásul nem az egyetlen kellemetlen tényadat. Ahhoz társul – és azzal bizonyos ok-okozati kapcsolatban is áll – a nemzetközi összehasonlító listákon a magyar helyezés romlása a versenyképességet, korrupciót és egyéb gazdaságilag releváns vonatkozást illetően (*Transparency International, 2014; Györffy, 2014*).

A növekedési problematika közgazdasági megítélésében bizonyos határvonalat képez a 2010-es év, amikor a 2008 őszi hazánkat elérő pénzügyi krízis következtében beálló rövid, ám mély recesszió elmúlt. Ekkor nagy politikai moz-

gásteret élvező, új kormány került hatalomra, amely aktivista kormánypolitikát hirdetett meg. Az addig követett stabilizációs gyakorlatot elvetette, és az erőteljes gazdasági növekedéstől várta az eladósodottságból, az általános dinamikavesztésből fakadó társadalmi és gazdasági bajok enyhítését.

A gazdasági dinamika javítását célzó, főbb intézkedések közé sorolható a jóléti ellátórendszer foglalkoztatásnövelő szándékú átalakítása; az egykulcsos személyi adórendszer lépésenkénti bevezetése, és általában az egyenes adók mértékének nagyfokú mérséklése; az uniós források szerkezetének átalakítása és a forrásle-hívás gyorsítása; az ipari tevékenységek kiemelt állami támogatása és ennek tágabb összefüggésében az „újraparosítás” meghirdetése. Részben gazdaságdina-mizálási érveket hangoztatott a kormány akkor is, amikor programjába emelte a külkereskedelmi és pénzügyi partnerkapcsolataink irányának elmozdítását a dinamikus növekedést felmutató térség irányába („keleti nyitás”).

Ugyanakkor az államháztartás egyensúlyi viszonyainak egyedi és nem szokvá-nyos eszközök általi stabilizálása hátrányosan hatott a növekedési folyamatra, mivel a gazdasági szereplők a kormány gyakori improvizálásait és szabályzó hi-peraktivitását a jogbiztonság sérelmeként és a kiszámíthatóság romlásaként élték meg. A sorozatos gazdaságpolitikai kezdeményezések együttes következménye-ként megnőtt az üzleti, befektetői bizonytalanság, amint azt jól dokumentálták széleskörű vállalati felmérések (lásd pl. DUIH, 2014).

Magyar ütemcsökkenés: egyedi ügy vagy egy minta része?

A gazdasági növekedés ütemének visszaesése nem magyar sajátosság. A 2008–2009-es nemzetközi pénzügyi zavarok keményen kihatottak az egész világgaz-daság növekedési teljesítményére, és nem csupán átmeneti jelleggel. A ciklikus hatásokon túl strukturális következmények is felléptek, így például 2009 után – immár növekedési szakaszban – csökkent az egységnyi gazdasági növekményhez társuló kivitel mértéke (*Constantinescu–Mattoo–Ruta*, 2015). Ez önmagában mér-séklően hat azon országok növekedési indexeire, amelyek gazdaságilag különö-sen nyitottak, és növekedési pályájukat a folyamatosan növekvő kivitel határozza meg. Ilyen a magyar gazdaság is; növekedési teljesítményének 2008 utáni alaku-lásában az egyedi tényezők mellett ez a strukturális tényező is szerepet játszhat.

A magyar makrogazdasági mutatók vizsgálata megmutatta, hogy a külső nyitott-sághoz kötődő gazdasági változók megnövekvő volatilitása maga is magyarázó tényezője az ütemmérséklődésnek (lásd különösen *Oblath*, 2014a). A külsőleg nagyon nyitott gazdaságok a kedvező időszakban a hasonlóan fejlett, de kevés-bé nyitott gazdaságoknál gyorsabban képesek fejlődni, viszont a külső feltételek kedvezőtlen alakulása esetén mélyebb recessziót szenvednek el, és a folyamatok

hirtelen irányváltásai önmagukban (minden további változás, például politikai ciklikusság nélkül is) gyengítik a gazdaság fenntartható növekedési képességét.

Maga az európai gazdaság, amely sokféle módon hat a magyar (és persze a térség többi országában mért) növekedési teljesítményre, komoly visszaesést szenvedett el a 2008-as pénzügyi krízis nyomán, és a válságot követő évek során gyenge és törekeny növekedési teljesítményt mutatott fel. Az európai konjunktúra gyengeségét illetően léteznek olyan vélemények, amelyek szerint az utóbbi évek nagy visszaesése és a helyreállítási szakasznak a korábbinál gyengébb dinamikája nem ciklikus okokra vezethető vissza, sőt tartós stagnálásra kell berendezkedni Európában, csakúgy, mint a világgazdaság többi gazdag, fejlett (mag-) országában (Teulings–Baldwin, 2014). Eszerint nem egy országcsoport vagy kontinens ügyéről van szó; a tartós stagnálás veszélye valamennyi olyan országra leselkedhet, amely magas fejlettségi, jövedelmi szintet ért el. A növekedési képességről, ütemről szóló diskuszióba magyarázó tényezőként ezáltal maga a *jövedelmi szint* kerül be; a fejlett országokra váró szekuláris stagnálásról szóló, idézett tanulmánykötet pontosan ezt a vonatkozást állítja az elemzés középpontjába.

Mindezzel látszólag messze kerültünk a magyar gazdaság hosszabb távú növekedési ütemében mért visszaesés magyarázatától, hiszen hazánk nem tekinthető gazdagnak: a nemzetközi listákon általában a *közepes jövedelmű* csoportba, vagy finomabb bontás esetén a *felső-közepes jövedelműek* közé sorolható. A relatív stagnálás jelenségét pedig nem látszik érinteni a jövedelmi szint ügye, hiszen térségünknek számos hasonló helyzetű és fejlettségű országa hosszabb idő átlagában a mienknél jobb növekedési teljesítményt mutat fel. Ám mégis lényeges lehet az a körülmény, hogy hazánk a jövedelmi/vagyoni viszonyokat leíró makrogazdasági mutatók szerint közepesen fejlett ország, mivel számos nemzetközi összehasonlító elemzés szerint eleve lassul a szokásos növekedési ütem a gazdasági fejlettség egy szintje fölé kerülve (lásd pl. Eichengreen–Park–Shin, 2011). Azt találták, hogy amikor az egy főre jutó GDP eléri a 15 000 USD-s szintet, a gazdasági növekedés üteme hirtelen csökken. A szerzők csupán a statisztikai összefüggést mutatták ki, ám nem tárgyalták a jelenség mögött álló magyarázó tényezőket, mint ahogy azt sem, hogy van-e a jelenségnek ellenszere, és ha igen, miben áll.

Gazdag statisztikai adatsor és megfigyelés támasztja alá a jelenséget, amely alapján egyenesen *növekedési csapdáról* lehet beszélni a közepes fejlettségű (jövedelemszintű) országok esetén (Gill–Kharas, 2007). A csapda mibenlétét abban látják a téma kutatói, hogy a legtöbb érintett gazdaság növekedése lelassul, sőt meg is áll, azaz az országok zöme nem képes belátható időn belül belépni a fejlett, nagy jövedelmű országok csoportjába, ehelyett megreked az addig elért szinten.

A csoportképzés alapja lehet valamely előre megadott *küszöbérték*. Ám egy adott nemzetgazdaság állapotának megítélését életszerűbb hozzámérni valamely *relatív* (mások szintjében meghatározott) *pozícióhoz*. Globális szervezetekben, mint

amilyen a Világbank, Nemzetközi Valutaalap, a viszonyítási mérce az Egyesült Államok, a maga valóban igen magas egy főre jutó nemzeti jövedelmével: ennek értelmében beszélünk az alacsony jövedelmű, a közepes jövedelmű, illetve a nagy jövedelmű országok csoportjáról.¹ Ezen kategóriákat, illetve a finomabb alcsoportokat megadott módszertan szerint állítják elő. A gyorsan változó világban a besorolás természetesen vitatható: hazánkat a Világbank a felső-közepes (upper middle income) csoportba sorolja Bulgária, Románia, Szerbia, Bosznia társaságában, miközben a volt tervgazdaságok közül Lettországot, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Horvátországot a fejlett országok (high income) csoportjában tartják számon. Csakúgy, mint azt az Oroszországot, amelynek a gazdasági szerkezete távol áll a fejlett gazdaságok többségére jellemző diverzifikáltságtól, és társadalmi indikátorai (pl. a születéskor várható élettartam) alapján a közepes jövedelmű csoportba illeszkedne.

A világbanki hivatalos klasszifikáció láthatóan nem ad egyértelmű eligazítást a jelenlegi társadalmi-gazdasági fejlettség szintjének és különösen a fejlődési pályának az ügyeiben. Más intézmények, valamint az üzleti szervezetek, hitelnövelítők, gazdasági elemzőközpontok országbesorolása jelentősen eltérhet a fent idézettől. Abban azonban nincs nagy eltérés, hogy a gazdaságok egy igen jelentős körét – és ide tartozik hazánk is – jól meg lehet különböztetni mind a fejlődő („harmadik”) világba sorolt országoktól, mind pedig a gazdasági-társadalmi fejlődés centrumát alkotó, vezető gazdaságoktól. Ez utóbbiak mérceként szolgálnak a kevésbé fejlettek számára (noha az már nem egyértelmű, hogy fejlődési modellként is tekintendők-e).

A fejlődéseméleti probléma mind a magyar, mind a lengyel vagy egyéb hasonló fejlettségű ország ügyében azonos: lehet-e, és ha igen, miként lehet közelebb kerülni érdemben a legfejlettebb országok csoportjához. Amint ugyanis az egyre növekvő szakirodalmi vizsgálati anyag mutatja, a közepes fejlettségi csoportból ritka az átjárás a fejlett, nagy jövedelmű gazdaságok csoportjába. A közepes jövedelmi szintre kerülve ugyanis fokozatosan elfogynak a *Lewis-típusú* gyors gazdasági növekedés tényezői: az olcsó munkaerő és a külföldi technológia másolása-átvétele. Ilyenkor gyakorta fellép az ütemcsökkenésnek a jelensége, amelyre a *csapda* fogalom elnevezés megszületett.²

A csapdába *Eichengreen* és szerzőtársai számításai szerint leginkább a 16 700 dollárnyi egy főre jutó nemzeti jövedelem szintjén lévő gazdaságok kerülhetnek, 2005-ös nemzetközi áron számolva (*Eichengreen et al.*, 2011). Elemzésük a gyors-

1 A csoportba sorolás elvei és módszerei megtalálhatók a Világbank osztályozási dokumentumában: <http://data.worldbank.org/country> (letöltve: 2015.01.12.) A magyar besorolás alapja a 2013. évi 13 260 USD egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI), amely valóban megfelelőbb mérce, mint az egy főre jutó GDP. Ugyanakkor a megfelelő lengyel adat 13 240 – amellyel az utóbbi ország a fejlett csoportba sorolódik.

2 Angol elnevezése: middle income trap vagy middle income growth trap.

san fejlődő kínai gazdaság jövőjére irányult, de mind a mértékek, mind a jelenség mögöttes mozgatói alkalmazhatók a magyar gazdaságra, mint ahogy mindegyik új EU-tagországra is. Az átmenet állapotát érintő, általános dilemmának a keretében érdemes elhelyezni a magyar gazdaság fejlettségével, szerkezetével kapcsolatos nézeteket, vitákat, heurisztikus véleményeket.

A közepes jövedelmű országok között gyakran megfigyelhető ütemcsökkenés jelensége igen gazdag üzleti és akadémiai irodalmat generált. Ugyanakkor maga a szóhasználat erősen félrevezető. Nincs szó olyan csapdáról, amelyet ne lehetne eleve elkerülni, vagy amelyikből ne nyílna kiút. A fejlettebb régiókhöz, országokhoz-csoportokhoz való közeledés-felzárkózás (az úgynevezett β -konvergencia) folytatódásának esélye fennáll – csak éppen valamilyen okok miatt egyeseknek (keveseknek) sikerül, míg másoknak (a többségnek) nem sikerül. A „csapdába esett gazdaság” szófordulat dramatizálja a relatív növekedési sikertelenség tényét, holott ezt úgy is át lehet értelmezni, hogy az adott gazdasággal (esetünkben Magyarországgal) nem történt más, mint ami egy sor hasonló fejlettségű országgal megesett: bekövetkezett a szinte „borítékolható” ütemvesztés. Ekkor inkább az a vizsgálat kérdése, hogy vajon a sikeresebbnek, dinamikusabbnak bizonyuló több hasonló adottságú vagy helyzetű gazdaság miért lett mégis képes kikerülni (végleg vagy átmeneti időre) a közepes jövedelmi helyzetből fakadó csapdát, illetve mit kellene tennie a csapdába került országnak ahhoz, hogy mégis sikerüljön bekerülnie a kevesek közé.

Az IMF közgazdászainak egy csoportja ökonometriai elemzéssel tüzetesen átvizsgálta az érintett országok halmazát (12 000 és 16 000 dollár egy főre jutó GDP-ben határozva meg a közepes jövedelmű gazdaságokat), és öt fő magyarázó tényezőcsoportot találtak (Aiyar et al., 2013). Az első az *intézmények minősége*: a jogrend gyengesége, a túl nagyra nőtt államháztartás, a részletes és merev szabályozás mind mérsékli a növekedést. A második csoportba a *demográfiai változók* tartoznak. A harmadik tényezőcsoportot a *makrogazdasági arányok* alkotják: a külkereskedelmi nyitottság, a beruházási hányad, tőkebeáramlás, az államadósság mértéke. A *gazdasági szerkezet* is számít; a negyedik csoportba sorolt növekedésfokozó tényező a munkaerőnek a mezőgazdaságból az iparba és szolgáltatásokba való átáramlása, valamint az urbanizáció. Végül a növekedési teljesítményre kihat a világ vezető gazdaságaihoz mért *távolság*, és a regionális integrációban való részvétel.

Más kutatók, így az Ázsiai Fejlesztési Bankhoz kötődő közgazdászok némileg más módszertani alapon (így pl. a GNI/fő mutatóval mérve a gazdasági fejlettséget és a jövedelmi szintet) kissé más eredményre és következtetésre jutottak (Felipe et al., 2012). A 2010-es adatok alapján 40 kis jövedelmű, 52 közepes jövedelmű (ebből 38-an alsó-közepesek, 14-en felső-közepesek) és 32 nagy jövedelmű ország sorolható a kijelölt határértékek által megszerkesztett csoportba: az 52 közepes jövedelmű

gazdaságból 35 találtatott a „közepes jövedelmű csapda” állapotában. Hazánk e számítási módszertan szerint nem ilyen, csak a csapdába való kerülésünk esélye áll fenn a kutatók által alkalmazott módszertan szerint, míg a lengyel vagy a bolgár gazdaság esetén jók a kilátások a nagy jövedelmű csoportba való átkerülésre. Látni kell, hogy a csoportosítás a megelőző időszak gazdasági növekedési teljesítményének a kivetítésén és a határértékek elérésének (a feljebb levő kategóriához való sikeres konvergálás) időigényén alapul.

Ami e kutatásnál a mindig vitatható prognosztikai feltevéseken és módszertani ügyeken felül különösen figyelemreméltó, az a fejlődés/megrekedés magyarázó változóinak elemzése: itt a termelés és kivitel szerkezeti változása kap nagy hangsúlyt. A *Felipe et al.* kutatás a fejlődéstudomány klasszikusainak (*Lewis, Rostow, Kuznets, Kaldor*) hagyományait követve a magasabb termelékenységű (és így magasabb jövedelmi) szintre való sikeres feljutáshoz a *bonyolultabb, nagyobb értékű, tudásigényesebb termékek arány növelését* rendelik hozzá. A fejlődés e felfogásban új képességek és új tevékenységek generálásából, másoknak pedig a visszaszorulásából álló folyamat, amelynek sikeres végbemenetele esetén nő a reálbér, érdemes a cégeknek tökéletesebb termelési eljárásokra áttérni (i. m. 46.).

Konvergencia, utolérés – korlátok között

Az áttekintett szakirodalom alapján jól látható, hogy célszerű a magyar növekedési problematikát egy tágabb összefüggés részeként tekinteni, gondjait nem kizárólag gazdaságpolitikai tévedések vagy egyéb idioszinkratikus tényezők következményének betudni, hanem inkább a közepesen fejlett nemzetgazdaságok növekedési csapdjának esettanulmányaként értelmezni. A gazdasági teljesítményt és a mára kialakult növekedési potenciált egyébként is csak részben magyarázza a megelőző időszakban folytatott gazdasági pálya és gazdaságpolitikai gyakorlat, az „útvonalfüggőség” érvényesülése. A gazdasági növekedési képesség romlása ugyanis – bár eltérő mértékben – az egész térségre jellemző. Ugyanakkor tény az is, hogy a fejlett (nyugat-európai) térséghez való felzárkózás terén nagyok lettek mára a különbségek.

Felvethető természetesen a kérdés: a felzárkózás (konvergencia) értelmes-e mint gazdaságpolitikai cél? A gazdaságpolitikának, gazdaságfejlesztésnek nem kellene inkább a gazdasági szerkezetre és a gazdasági élet keretétül szolgáló intézményekre koncentrálnia? A gazdasági helyzetről szóló diskurzusban mind a nagyközönség, mind a politikai és gazdaságpolitikai döntéshozók többsége evidenciaként tekint az élenjáróhoz viszonyított felzárkózás, konvergencia fontosságára. Pedig nem magától értetődő, hogy a nemzetgazdasági teljesítmény értékelésének, az illető ország gazdaságpolitikai vonalvezetésének minősítésében üggyöntő tényező

legyen a másokhoz, meghatározott referenciaországhoz vagy pedig különösen valamilyen számított értékhez (az EU átlagához, az Egyesült Államok szintjéhez) mért mutató alakulása. Inkább gondolhatnánk, hogy az illető nemzetgazdaság addigi teljesítménye, korábban elért állapota lehetne a viszonyok minősítésének alapja, vagy pedig az ország előtt álló stratégiai feladatokra, gazdaságszerkezeti és társadalompolitikai kihívásokra adandó válaszokon mérhetné le a közvélemény a gazdaságpolitikai kurzus sikerét, nem pedig azon, hogy *másokhoz* képest hogyan áll az ország.

Mégis mind a laikus, mind a professzionális helyzetértékelés keretében bőséges tapasztalatunk szerint fontos szerepe van az utolérés, a konvergencia mozzanatának. Sőt azt sem túlzás állítani, hogy a konvergencia sebessége és mértéke *maga a stratégia*, vagy annak szerves alkotóeleme. Azaz: mintha valamilyen hozzámérési kényszer jellemezné a térség országait.

E jelenséget természetesen számos lényegi ok indokolja. A globalizációs folyamat egyik nyilvánvaló sajátosságának tarthatjuk az üzleti, politikai, intellektuális folyamatok egyidejűségét, és így a gazdasági és társadalmi indikátorok állandó összemérésének kultúráját. Az integrációs szervezetek, mint amilyen eminens módon az Európai Unió is, a maguk belső logikájából adódóan célul tűzik ki a kevésbé fejlett tagok konvergálását, annak előmozdításához erőforrásokat és szakpolitikákat rendelnek. Kevésbé intézményesült módon minden jelentős nemzetközi szervezet, konvenció, csoportosulás (OECD, G20, IMF) a tagállamok fejlődésének minősítési szempontjaként tekinti a feltételezett konvergálási folyamatban elért haladást.

A továbbiakban a konvergencia jelenségét, annak önmagában vett társadalompolitikai értékét adottnak vesszük, olyannak tehát, mint amely valamilyen módon jelen van az üzleti és állami döntéshozóknak, a közvélemény-formálóknak a gondolkodásában. A magyar viszonyok közepette különösen jól indokolható az utolérési gondolat erőssége, hiszen a piacgazdaság (kapitalizmus) eleve az Osztrák–Magyar Monarchián belül, ám annak fejlettebb területeitől egy szinttel lemaradva bontakozott ki, így a folyamatos hasonlítókatást, összemérést el sem lehetett volna kerülni.

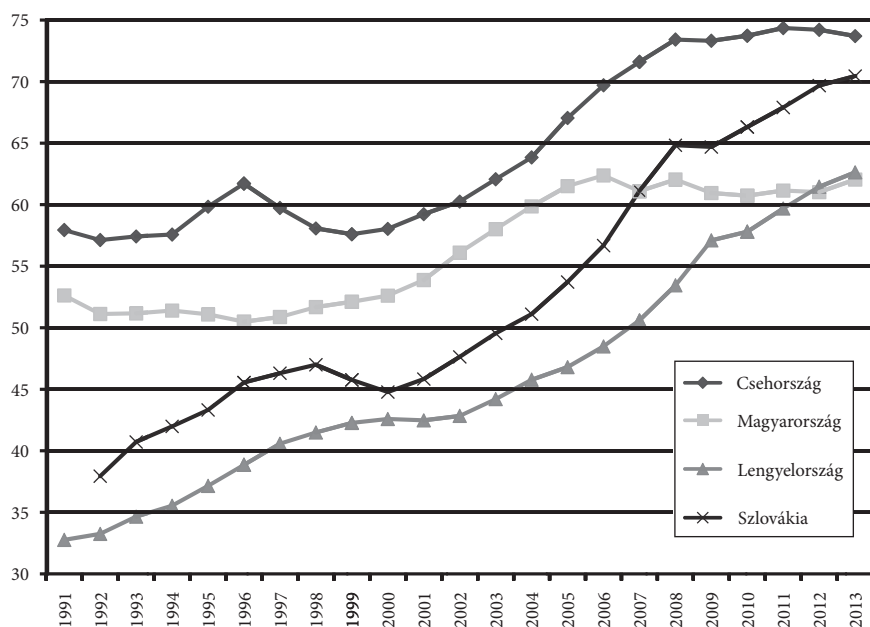
A makrogazdasági konvergencia gondolati keretében az uniós átlaghoz mért jövedelmi felzárkózás sebessége és az elért relatív szint méri a sikerességet, leggyakrabban az egy főre jutó GDP mutatójának alakulása alapján. Amint *Oblath Gábor* alapos tanulmánya (*Oblath*, 2014b) bemutatja, a konvergenciafolyamat megítélését módszertani problémák nehezítik, nevezetesen az, hogy 1) a nemzetközi összehasonlításba bevont országok árszintje különbözik, és nem is azonos ütemben változik; 2) a népesség száma is eltérően alakulhat, 3) a GDP nem kellően méri a jövedelmi viszonyokat, így más mutatók (GNI, illetve a külkereskedelmi cserearány-változást mutató, egyéb makroindikátorok) alkalmazandók. Hangsúlyo-

zottan javasolja a *termelékenység* (az egy főre vagy egy ledolgozott munkaóraára jutó hazai termék) alakulásának vizsgálatát.

Megállapítása – a kérdés többi kutatójával egyetértésben – az, hogy a magyar gazdaság az európai konvergencia terén a természetes összehasonlítást jelentő, visegrádi országokhoz mérten messze alulteljesített. Az 1991 és 2013 közötti 22 évből 8 évben egyáltalán nem mutatható ki felzárkózás, a maradék 14-ből pedig mindössze 6 évben mutatkozott gyors konvergencia az EU-15-ökhöz képest az egy főre jutó mutatók alapján, de ezt a tényét az árnyalja, hogy eközben Magyarországon csökkent, az EU-15-ben nőtt a népesség (*Oblath*, i. m. p. 48.). A magyar makromutatók alakulásának értelmezésénél két tényezőcsoportot emel ki: a GDP-arányos bruttó és nettó külső adósság fenntarthatatlan növekedését (2002 és 2008 között), majd a rákövetkező adósságleépülést, illetve másik tényezőként az intézmények minőségében bekövetkező relatív lemaradás ügyét.

1. ábra

Gazdasági felzárkózás a visegrádi országokban az egy főre jutó GDP alapján, vásárlóerő-paritáson, az EU-15-ök százalékában

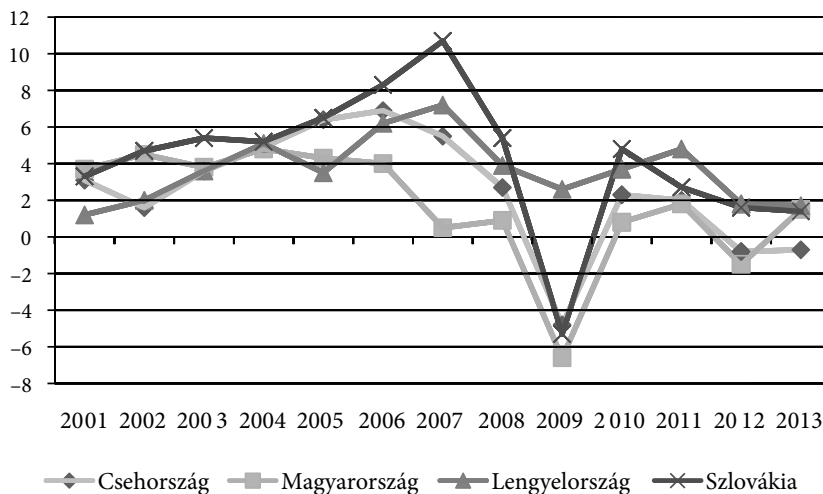
Forrás: *Oblath* (2014b), 12. o. Az adatok az AMECO-rendszerből származnak.

A magyar konvergenciafolyamat sikerének vagy sikertelenségének megítéléshez érdemes tudni, hogy az 1960-as években a magyar gazdaság a mai EU-15 egy főre jutó GDP-jéhez mérten 50 százalékos szinten állt, viszont az 1980-as évekre a magyar érték a 65–70 százalék közötti tartományba emelkedett (*Oblath*, i. m. p. 10.). Igaz, a szóban forgó időszakra esik a Magyar Népköztársaság gyors és nagymértékű külső eladósodása – amelynek böjtje majd a rendszerváltoztató Magyar Köztársaságra marad. De sajnos az is igaz, hogy 2004–2006 között a 65 százalékos szintet elérni és átmenetileg túllépni megint csak súlyos külső eladósodás mellett (és révén) sikerült.

A 2000-es évek közepe és a legutóbbi időszak közötti relatív lemaradás okainak részletes kifejtése, elemzése helyett elég itt felvillantani a magyar bruttó hazai termék alakulását, hozzá mérve Magyarország természetes referenciaországaihoz. A politikai ciklusok, gazdaságpolitikai irányváltatások ismerete nélkül is jól látszik a magyar teljesítmény ingadozásának néhány sajátossága. Ilyen az, hogy a politikai rendszerváltozás második évtizedébe erős közepes (évi 4 százalék körüli) növekedéssel lépett be Magyarország; azt azonban tudjuk, hogy ehhez 2001-et követően gyors külső eladósodást társult 2006 végéig, így éveken át természetes növekedési üteme feletti mutatókat produkált a gazdaság. Az első lényegi költségvetési kiigazítás (2006 ősze) nyomán a gazdasági növekedés megtörik – miközben a térség többi országa gyors, sőt európai mértékben szokatlanul erős növekedést mutat fel.

2. ábra

A GDP-volumen éves növekedése a KKE-térségben

Forrás: Eurostat, Real GDP growth rate – 1 year % change, <http://ec.europa.eu/eurostat/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipsna10> (letöltve: 2015. 02. 17.)

A 2008 őszen kibontakozó pénzügyi válság hatására a legtöbb európai gazdaság outputja visszaesett (figyelemre méltó kivétel a lengyel). A magyar visszaesés mélyebb az európai és a térségi átlagnál. A válságot követő évek törekeny konjunktúrát hoznak; a magyar gazdaság 2012-ben recesszióba esett, és csak 2014-ben éri el a világtátlagnak megfelelő növekedési ütemet (3,5 százalékos értéket). A visegrádi országokhoz mért lemaradás tehát 2005 és 2013 között következett be. A többiek-nél mélyebb a válság alatti visszaesés, a válságot megelőző és az azt követő néhány évben pedig gyengébb a magyarországi teljesítmény: ez a lemaradás statisztikai magyarázata.

Gazdasági szerkezet, intézmények, gazdaságpolitikák

De vajon melyek a gazdaságstatisztikai mutatókat alakító, mögöttes tényezők, különösen pedig a gazdaságpolitikai cselekvés által befolyásolhatók? Vajon segít-e az elemzésben az, ha a közepes jövedelmi szinthez köthető keretbe helyezük a problémát? A téma kutatásának, elemzésének kétségtelenül lökést adott, hogy az elmúlt negyed évszázadban igen nagy, erőteljes és így világgazdasági jelentőségű gazdaságok kerültek be abba a jövedelmi kategóriába, amelyre alkalmazható a közepes jövedelem definíciója. Különösen az ún. BRIC (majd BRICS, sőt később az Indonéziát is magába foglaló BRIICS) országcsoport fejlődési kilátásai kapnak különös figyelmet. Ha ugyanis ezeknek, valamint a nyomukban lévő, valamikori fejlődő országoknak (vagy többségüknek) sikerül felkerülniük az e fölötti jövedelmű csoportba, annak nagy jelentősége lenne a globális gazdaságra nézve. Mint ahogy annak is természetesen, ha e képzeletbeli küszöbre érve, korábbi növekedési ütemük megtörik, netán stagnálni kezdenek. Így érthető, hogy az IMF, a Világbank vagy az OECD keretein belül intenzív kutatás folyik e témákban (OECD, 2014a).

A magyar gazdaság fejlődési problematikája ugyan erősen különbözik az említett fejlődő és egyben nagyméretű, nagy lélekszámú országokétól, ám a nagy mintán végzett, nemzetközi elemzések támpontot adnak a hazai ügyeink megítéléséhez is. Figyelemre méltó például az OECD keretein belüli, átfogó elemzés, amely nem általában a jövedelmi szintre, hanem az érintett országcsoport gazdaságainak termelékenységére irányult, sőt igyekezett hosszú időtávra (35 évre) prognózist adni a lehetséges fejlődési pályákról. Ahogy a jelentés fogalmaz: bár nincs közös gondolati keret a szóban forgó csapda leírására, az jól látható, hogy a közepes jövedelmi szinten a gazdaságok gyakran ütemcsökkenést szenvednek el, továbbá jelentősen lelassul a *teljes termelékenységi mutatójuk* (TFP) emelkedése. Ez pedig nagyrészt betudható annak, hogy egyre nehezebb feljebb jutniuk az értékláncon (OECD, i. m. p. 9.).

Amíg kezdetben a mezőgazdaságból az iparba (főleg a feldolgozóiparba), majd onnan a szolgáltatóágazatokba jelentős tömegek tudnak áramolni, a gyors termelésnövekedés (és a munkatermelékenység, a reálbér emelkedése) szinte automatikus, e nagy szerkezeti mozgások lezárulását követően viszont már nem folytatódik magától a nagyobb hozzáadott értékű tevékenységekre való diverzifikálódás. Sőt a BRIICS-országok némelyike a természeti adottságok birtokában a 2000-es évek elejének nyersanyag-áremelkedési hulláma hatására inkább tovább szakosodott a kitermelő tevékenységekre, holott a továbblépés a nagyobb hozzáadott értékű műveletekre nemcsak a jövedelmi szint folyamatos növelését segítette volna elő, de egyben ellenállóbbá tette volna az adott nemzetgazdaságot a külső meg-rázkódtatásokkal szemben is (OECD, i. m. p. 13.).

A kitermelő ágazatoktól való függést illető megállapítás a magyar gazdaságra nem vonatkozik. Az viszont igen, hogy az ipari termelékenységnövekedés erősen korrelál az üzleti szolgáltatások arányával és a szolgáltatóágazatokban végbenemő termelékenységnövekedéssel. Figyelemre méltó, hogy míg Indonéziában a feldolgozóipar összes inputjának 2 ezrelékét adják az üzleti szolgáltatási inputok, addig a francia feldolgozóiparnak több mint 13 százalékát (i. m. p. 21.) – és a fejlett gazdaságokban gyorsan bővül az üzleti célú szolgáltatások iránti kereslet (IT, marketing, piacelemzés, vevőszolgálat, K+F, HR).

A más közegre megfogalmazott ajánlások azonban relevánsak lehetnek a magyar körülmények között is. Különösen annak ismeretében, hogy az ütemcsökkenésre adott gazdaságpolitikai válaszok gyakran legfeljebb csak átmeneti javulást hoznak, sőt még annyit sem, ha negligálják a gazdaságszerkezeti vonatkozásokat. Tanulságos mindaz, ami egy hasonló ütemcsökkenéses időszakban, az 1980-as évek elején következett be Magyarországon (lásd *Bod*, 1981). A gazdasági növekedés váratlan leállítására válaszként a gazdaságvezetés meghirdette, hogy a tőkét a viszonylag gyorsan megtérülő, ipari fejlesztésekre kell koncentrálni. Ez az ésszerűnek látszó elv a feldolgozóipart a kitermelőiparral, az infrastruktúrával, kutatással szemben is rendre előnyben részesítette. Gyors megtérülést azok a gyártások ígértek, amelyeknek a technológiája közismert, a termékek nem támasztanak különösebb képzési követelményt. A technológia, marketing és munkaerő szempontjából kevésbé igényes termék világpiacán viszonylag könnyű megjelenni, viszont a verseny is éles. E termékcsoportokban a siker feltételei kemények: alacsony bérszint, erős munkafegyelem, pontos költségkalkuláció, képesség a termék és technológia gyors váltására. Olcsó bér, gyors és fegyelmezett másolás, nagy megtakarítási hajlam: ezekre az erényekre és készségekre hazánk viszonyai között, *európai civilizációs keretben* sem akkor, sem később nem lehetett sikeres modernizációs stratégiát építeni.

A kutatások már akkor is megmutatták, hogy az értéklánc különböző szakaszait tekintve a nyereségráták U alakú görbe szerint alakulnak: a feldolgozóipari ki-

vitelünk zömét adó szokásos termékek nyereséghányada az U görbe mélypontja körül helyezkedett el. Nem az volt a baj, hogy a gazdasági szerkezetben belül a feldolgozóipar az U görbén jobb felé mozdult el, hanem hogy *nem eléggé* (Bod, i. m. 34.). Ugyanez a gondolat jelent meg évtizedekkel később kifejtett formában, amikor a fejlesztéspolitikai intézmények a közepesen fejlett országok csapdája elkerüléséhez a gyártó, összeszerelő tevékenységeket *követő*, valamint a gyártási szakaszt *megelőző* fázisokra való szakosodást ajánlják (World Bank, 2008).

A 2007 utáni pénzügyi válság felgyorsította a korábbi gazdaságfejlesztési evidenciák újragondolását. A válság okai közé lehetett sorolni a pénzügyi közvetítő rendszer „felfúvódását”, amit egy sor európai országban az ipar elsorvadása kísért. Így a krízist követően, még a korábbi Európai Bizottság alatt, *Antonio Tajani* alelnök nevéhez kapcsolva, megjelent az újraparosítás gondolata, majd az ipar reneszánszát hirdette meg a *Juncker* vezette bizottság (EC, 2014). Európa déli periferiáját valóban érintette az ipartalanodás az 1990-es évek elejétől, országonként eltérő módon, így ott joggal merült fel az ipar, azon belül a feldolgozóipar (manufacturing) újbóli aránynövelése. Ebben a kontextusban fogalmazódott meg az az uniós törekvés, hogy a feldolgozóiparnak a GDP előállításában mért aránya 20 százalékra nőjön 2020-ra. A magyar helyzet azonban egészen más, hiszen hazánkban csaknem 25 százalék ez az arány: Csehországgal, Németországgal és az igen fejlett összeszerelő iparú Írországgal az élen vagyunk e tekintetben (*Stöllinger* et al., 2013).

Ami pedig az ipari tevékenységnek az úgymond „spekulatív” szolgáltatásokkal való szembeállítását illeti: ennek minálunk csak akkor lenne értelme, ha a szolgáltatások – egyebek mellett a pénzügyi jellegűek – aránya túlfutott volna az észszerű kereteken, és így korrekcióra lenne szükség. A nemzetközi arányokkal való egybevetés azonban feltárja, hogy a jelenlegi magyar gazdasági szerkezetre nem alkalmazható az ipartalanodás fogalma.

Elvileg persze tovább növelhető a feldolgozóipari hányad, különösen, ha a számunkra komparatív előnyt jelentő termékek iránt nagy a külső piacok kereslete. Ugyanakkor a szolgáltatások külpiaca is erőteljesen bővül. A világ külkereskedelmének dinamikus szegmensét adják a szolgáltatások, és ezek piaca ráadásul kevésbé változékony, így a szolgáltatásnyújtásra szakosodó gazdaságok kevésbé vannak kitéve a ciklikus ingadozásoknak – ami *Oblath Gábor* idézett tanulmányának ismeretében fontos gazdaságnövelő és stabilizáló tényező lehetne hazánk esetében.

Az európai ipar fejlődési tendenciát elemző munkájukban *Stöllinger* és munkatársai meggyőzően mutatják be, hogy a modern európai feldolgozóipar ráfordításai között a szolgáltatások aránya növekvő, így értelemszerűen nő a szolgáltatási ágazatok iránti kereslet is (*Stöllinger* et al., i. m. p. 7.) Az iparvállalatok által vásárolt szolgáltatási tevékenység azonban nagyrészt az adott országból kerül ki:

európai átlagban a hazai arány 89%; további 4 százalék egyéb uniós tagállamból, míg 9 százalék harmadik országokból ered (i. m. p. 7.). Ebből számunkra az a feladat fakad, hogy a magyar desztinációt vonzóbbá tegyük a nagy termelékenységű, nagy hozzáadott értékű és így jó reálbért fizető szolgáltatások letelepedéséhez. Az európai exporttevékenység hazai (nemzeti) hányada folyamatosan csökken, azaz növekszik a kivitelhez igénybe vett külföldi termelő és szolgáltató beszállítás aránya, vagy más szóval: *hosszabb lesz a globális értéklánc* (IW, 2013, p. 72.): a magyar (visegrádi) földrajzi adottságok mellett ebből a trendből komoly további növekedési impulzust nyerhetnénk.

A sikeres továbblépésnek itt is megvannak a maga kemény előfeltételei, amelyek teljesülése egyáltalán nem magától értetődő. Nem véletlen, hogy a közepes jövedelmű csoportból nem könnyű a feljebb lépés, vagy ha van is konvergencia, az igen hosszú időt igényel. A modern iparok, valamint az azokhoz kötődő szolgáltatások érzékenyek a fizikai, jogi és pénzügyi infrastruktúrára, és sajátos tudást (egyénit és hálózatost) igényelnek. Az általános nyelvi, középszintű és felsőfokú képzés fejlesztési irányainál ezeket a közép- és hosszú távú folyamatokat kellene alapul venni, nem pedig a 2007 utáni válságos évek jelenségeit. Máskülönben az elkerülhetetlenül hosszabbra nyúlna az átmenet a következő fejlettségi szint irányába, vagy valósággá válna a csapdába kerülés minden nemzetre leselkedő veszélye.

IRODALOMJEGYZÉK

- AIYAR, SHEKHAR – DUVAL, ROMAIN – PUY, DAMIEN – YIQUN WU – LONGMEI ZHANG (2013): Growth slowdown and the Middle-Income Trap. IMF Working Paper 13/71. Washington, D.C.
- BOD, PÉTER ÁKOS (1981): Meditáció közkeletű iparpolitikai nézetekről. *Valóság* XXIV (11), pp. 28–38.
- BOD, PÉTER ÁKOS (2014): *Nem szokványos gazdaságpolitikák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CONSTANTINESCU, C. – MATTOO, A. – RUTA, M. (2015): The Global Trade Slowdown. Cyclical or Structural? http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2015/01/07/000158349_20150107092019/Rendered/PDF/WPS7158.pdf (letöltve: 2015. 01. 12.).
- EICHENGREEN, B. – PARK, D. – SHIN, K. (2011): When Fast Growing Economies Slow Down: International Evidence and Implications for China. *NBER Working Paper* No. 16919.
- EUROPEAN COMMISSION (2014): For a European Industrial Renaissance. COM (2014) 14 final. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0014_ (letöltve: 2015. 01. 13.).
- EUROPEAN COMMISSION (2015): European Economic Forecast – Winter 2015. *European Economy* 1/2015. http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2015_winter_forecast_en.htm (letöltve: 2015. 02. 06.).
- FELIPE, JESUS – ABDON, ARNELYN – KUMAR, UTSAV (2012): Tracking the Middle-income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why? Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 715.
- GILL, INDERMIT – KHARAS, HOMI (2007): An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth. Washington D.C.: World Bank.
- GYÓRFFY, DÓRA (2013): *Institutional trust and economic policy – Lessons from the history of the euro*. Budapest: Central European University Press.
- GYÓRFFY, DÓRA (2014): Forradalom a status quo-ért: megérte? *Portfolio.hu*. 2014. március 21.
- IW (2013): Industry as a growth engine in the global economy. Final Report. Institute der deutschen Wirtschaft, Köln.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ (2013): Bizonytalanságok kora. In: MURAKÖZY L. (ed.): *Minden Egész eltört*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara (2014): A DUIHK 20. konjunktúra-felmérésének eredményei. http://www.ahkungarn.hu/fileadmin/ahk_ungarn/Dokumente/Bereich_CC/Publikationen/Konjunktur/2014/Konj2014_hu_web.pdf (letöltve: 2014. 09. 03.)
- OBLATH GÁBOR (2013): Hány év múlva? – A konvergencia természetéről és időigényéről. *Statistikai Szemle* 91 (10), pp. 925–946.
- OBLATH GÁBOR (2014a): Gazdasági instabilitás és regionális lemaradás – Magyarország esete. *Külgazdaság* LVIII (5–6), pp. 5–42.
- OBLATH GÁBOR (2014b): Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás. In: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI: Budapest. ISSN 1216-6561. www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b323.pdf
- OECD (2014a): *Perspectives on Global Development 2014. Boosting Productivity to meet the Middle-Income Challenge*. Pocket Edition, Paris. <http://www.oecd.org/development/pgd/pgd2014.htm>
- OECD (2014b): *2014 Global Forum On Development*. Background Note, pp.1–5, Paris. <http://www.oecd.org/site/oecdgfd/backgroundnotes-gfd2014.htm>
- PALÓCZ, ÉVA (2013): A magyar gazdaság lemaradásának néhány reálgazdasági összetevője. In: MURAKÖZY L. (szerk.): *Minden Egész eltört*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

-
- STÖLLENGER, ROMAN – FOSTER-MCGREGOR, NEIL – HOLZNER, MARIO – LANDESMANN, MICHAEL – PÖSCHL, JOHANNES – STEHRER, ROBERT (2013): A 'Manufacturing Imperative' in the EU – Europe's Position in Global Manufacturing and the Role of Industrial Policy. *WIIW, Research Reports* 391, pp. 1–26.
- TEULINGS, COEN – BALDWIN, RICHARD (eds.) (2014): *Secular stagnation: Facts, causes and cures*. CEPR Press. A VoxEU.org eBook
- Transparency International (2014): Corruption Perception Index, 2014. <http://www.transparency.org/whatwedo/publication/cpi2014> (letöltve: 2014. 12. 06.).
- World Bank (2008): Commission on Growth and Development: The Growth Report. Washington, D.C. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6507/449860PUBoBox3101OFFICIALoUSEoONLY1.pdf?sequence=1> (letöltve: 2015. 02. 18.).